

DİSKURS VƏ ÜNSİYYƏT, ONLARIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Giriş. Dilçiliyin inkişafındakı xarakterik meyllərdən biri də diskursla bağlı problem və hadisələrə, onun tipologiyasına, ünsiyyətlə əlaqələrə diqqət yetirilməsidir və bu fenomenoloji koordinatlarda mətn tipologiyası problemi də aktuallaşır. Söhbətin nəzəriyyələşdirilməsində getdikcə daha çox aktual olan istiqamət onun əlaqəli hadisələrlə, ilk növbədə mətn və ünsiyyət arasında əlaqəsidir. Üstəlik, bu istiqamət tədqiqat praktikasında fəal və səmərəli istifadə olunsa da, lakin hələ xüsusi vəzifəsinə çevrilməmişdir.

Diskurs və ünsiyyət anlayışlarını əlaqələndirmək cəhdləri yoxdur, çünki əslində ünsiyyət nəzəriyyəsində mətni müxtəlif ekstralingvistik amillərin məcmusunu nəzərdə tutaraq, araşdırmağa başladılar. Bu fonda bir neçə istisnadan birini A.V.Qolodnovun yanaşması hesab etmək olar, ona görə "...diskursun elementləri ünsiyyətin iştirakçıları, mesajın özü (və ya mətn) və onun meydana gəldiyi ekstralingvistik vəziyyət, mesajın yaradıldığı koddur..." [3, 79]. Fikrimizcə, burada faktiki vəziyyət tam əks şəkildə təqdim olunur: əslində diskurs (mesaj, mətn) ünsiyyət elementidir, yəni bütün kommunikativ amillərin (iştirakçılar, kod, vəziyyət və s.) qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. Belə görünür ki, bu amillər (və onların birləşmələri) diskursun diferensial xüsusiyyətləri kimi çıxış edə bilər.

Dialoji diskurs iki və ya daha çox iştirakçı arasında məlumat, fikir və emosiyaların mübadiləsinə yönəlmiş qarşılıqlı əlaqəni təmsil edən ünsiyyətdə mərkəzi rol oynayır. Diskurs sadəcə ünsiyyət deyil, onun aydın məqsədləri və özünəməxsus sosial, psixoloji, milli və mədəni status xüsusiyyətləri olan müəyyən iştirakçıları var. Ancaq bu, ünsiyyətin və onun iştirakçıları, məqsədlərindən asılı olaraq, xüsusi diskurs növündən asılıdır [5]. Diskurs kommunikativ hadisəyə yaxın olur və sabit xronoloji çərçivədə kommunikativ fəaliyyət vasitəsilə həyata keçirilir.

Fenomenal vəhdət eyni kommunikativ sferada (özəl və ya ictimai) fəaliyyət göstərən bir çox mətnlərin (mətn növlərinin) mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəsidir. Eyni zamanda, insan idrakının və ünsiyyətinin müəyyən sosial-tarixi sferaları təklif olunur, xüsusi diskurslar və ya başqa terminologiya ilə desək, diskurs növləri kimi qəbul edilir [8]. Diskursun ən orijinal təriflərindən biri də ədəbiyyatşünas O.İ.Quşçınaya məxsusdur: "Diskurs tərifinə uyğun olaraq, problemə müəyyən bucaqdan baxmaqdır..." [4, 53]. Bu ifadəni qiymətləndirərkən, birincisi, qeyd etmək lazımdır ki, şeylərə bu və ya digər baxışı əks etdirən mətnləri diskurs hesab etmək daha düzgündür, ikincisi, bu tərif yalnız nisbətən az sayda diskursa aiddir. O, effektiv ünsiyyət üçün əsasdır və insanlararası ünsiyyət, təhsil prosesləri, işgüzar ünsiyyət və ictimai müzakirələr kimi müxtəlif kontekstlərdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir təfsirdə kommunikasiya, müxtəlif ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək, müxtəlif kanallar vasitəsilə şəxslərlərarası və kütləvi ünsiyyət şəraitində məlumatın ötürülməsi və qavranılmasının sosial cəhətdən müəyyən edilmiş bir prosesidir [6]. Ünsiyyət, adətən, bir-birini əvəz edən, ardıcıl nitq töhfələrindən ibarətdir. Effektiv ünsiyyət digər insanlarla təmaslar, yəni: qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq, vəziyyəti və ünsiyyət mövzusunı aydın şəkildə başa düşmək, zəruri ünsiyyət qurmaq və saxlamaq bacarığında təzahür edən kommunikativ səriştənin mövcudluğunu nəzərdə tutur [1, 384]. Danışan nitq aktını yerinə yetirərək dinləyicinin qarşısına məqsəd qoyur ki, təkcə onun nə dediyini deyil, həm də nə üçün dediyini başa düşsün. "Ünsiyyətin universallığı informasiya mübadiləsinin daim, müxtəlif formalarda və müxtəlif sahələrdə baş verməsində özünü göstərir" [2, 88]. Bundan əlavə, müraciət edən şəxs öz mesajının təsiri nəticəsində dinləyicinin "ya onu əhatə edən dünya (məlumat) haqqında fikirlərini dəyişməyə, ya da bu dünyada danışanın ehtiyac duyduğu dəyişiklikləri etməyə təşviq edilməsini təmin etməyə çalışır" [10, 293]. Buna uyğun olaraq, danışan müəyyən kommunikativ situasiyada ən münasib lingvistik formanı seçməyə, nitqini elə qurmağa çalışır ki, o, öz niyyətinə, ünsiyyətdə olanların emosional vəziyyətinə, sosial vəziyyətinə uyğun olsun. Bu halda ünsiyyət partnyoru ünsiyyət daxilində müəyyən bir istiqaməti tanımalıdır. Bu əsasda Paul Qrays öz dönüşüm məsələlərini qurdu. O, "şərti təsirlər" və "danışıq təsirləri" arasında fərq qoyur. Ümumi qəbul edilmiş təsirlərlə, sözün həqiqi mənasında deyilənlər nəzərdə tutulan məzmunla üst-üstə düşür. Dönüşüm təsirləri ilə, implisit fikir edilən faktiki ifadənin arxasında gizləyir. Buradan da əməkdaşlıq prinsipi meydana gəlir.

T.Sivan kommunikasiya dedikdə, işarəvi kommunikasiyanı və ya sözün geniş mənasındakı ünsiyyəti nəzərdə tutur [9]. Real ünsiyyət həmişə əməkdaşlıq prinsipi prinsiplərə uyğun qurulmur, çünki "bu postulatlar real insan ünsiyyətindən çox uzaqdır, bu zaman biz çox vaxt daha çox danışırıq və ya əksinə, vəziyyətin və həmsöhbətin tələb etdiyindən çox azdır. Hətta daha tez-tez kifayət qədər əsas olmadan bəyanatlar veririk" [7, 10]. Bundan əlavə, rabitəçilər həmişə bu qaydalara qarşılıqlı riayət olunmasına nəzarət edə bilmirlər. Bununla belə, biznes sferasında danışanın bu prinsipin bütün tələblərini yerinə yetirməsinə meyl var, dinləyici isə öz növbəsində həmsöhbətin ifadəsini bu postulatların tələblərinə cavab verən kimi şərh etməyə çalışır. Beləliklə, nitqin daxili quruluşu tematik və ya funksional prinsipə uyğun olaraq həyata keçirilə, dialoji diskursda kommunikativ rolların mübadiləsinin strukturunu və nitq töhfələrinin mərhələli xarakterini izləmək olar.

Dialoji nitq ünsiyyətin keyfiyyətinə və effektivliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. O, daha yaxşı başa düşməyi, tənqidi düşüncəni, münaqişələrin həllini, sosial əlaqələri, innovasiyaları və insanların qarşılıqlı əlaqəsinin bir çox digər aspektlərini təşviq edir. Dialoji diskursun ünsiyyətin müxtəlif aspektlərinə necə təsir etdiyini nəzərdən keçirək.

Dialoji diskurs dialoq iştirakçıları arasında iradların mübadiləsinin aparıldığı ünsiyyət formasıdır. Diskurs ardıcıl və məntiqi strukturunu təşkil edən sual və cavabların ardıcılığı ilə xarakterizə olunur. Ünsiyyətdə dialoji nitqin

² AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Kompüter dilçiliyi şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru, dosent, rajabova.narmin@gmail.com

əhəmiyyətini qarşılıqlı anlaşmanın təkmilləşdirilməsində görmək olar, bu zaman dialoji diskurs məlumat mübadiləsi və mövqelərin aydınlaşdırılması vasitəsilə iştirakçılara bir-birini daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Məsələn, ailə söhbətində həftəsonu planlarını müzakirə etmək bütün ailə üzvlərinə bir-birinin seçimlərini və gözləntilərini başa düşməyə kömək edir. O, tənqidi təfəkkürün inkişafına təkan verir, dialoqda iştirak analitik təfəkkürün təkmilləşməsinə şərait yaradır, çünki bu, iştirakçılardan öz fikirlərini mübahisə etməyi və başqalarının fikirlərini tənqidi qiymətləndirməyi tələb edir. Məsələn, akademik debatda tələbələr öz arqumentlərini formalaşdırmağı, müdafiə etməyi və əks arqumentləri təhlil etməyi öyrənirlər.

Dialoji diskurs münaqişənin azaldılmasına kömək edir. O, problemlərin müzakirəsi və kompromislərin tapılması yolu ilə münaqişələrin həlli üçün vasitə rolunu oynayır. Məsələn, iş mühitində işçilər və menecerlər arasında açıq dialoq anlaşmazlıqları aradan qaldırmağa və iş münasibətlərini yaxşılaşdırmağa kömək edir. Tədris prosesində dialoji diskurs şagirdlərin fəal iştirakına kömək edir, onların materialı qavramasını təkmilləşdirir. Məsələn, sinifdə müəllim şagirdləri mövzunu düşünməyə və müzakirə etməyə təşviq etmək üçün suallar verir, bu da daha dərinlən başa düşməyə kömək edir. O, sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə təkan verir. Dialoq sosial əlaqələrin qurulmasına və möhkəmlənməsinə kömək edir, çünki iştirakçılardan fəal dinləmə və empatiya tələb edir. Dost söhbətində şəxsi problemləri və sevincləri müzakirə etmək dostlar arasında emosional bağ gücləndirməyə kömək edir.

O, innovasiya və yaradıcılığı dəstəkləyir. Dialoji diskurs fikir mübadiləsinə və yeni həllərin birgə işlənməsinə kömək edir. Məsələn, yaradıcı komandalarda müzakirələr, beyin fırtınası innovativ ideyaların və layihələrin yaradılmasına kömək edir. Dialoji diskurs həmçinin demokratik cəmiyyətin əsasını təşkil edir, bütün maraqlı tərəflərə öz fikirlərini bildirməyə və qərarların qəbulunda iştirak etməyə imkan verir. Məsələn, ictimai dinləmələrdə vətəndaşlar təklif olunan qanunvericiliyə dəyişikliklərlə bağlı öz fikirlərini bildirə bilərlər.

Dialoji diskursunun tənqidi müxtəlif kontekstlərdə effektiv ünsiyyət mexanizmlərini başa düşmək və ünsiyyət təcrübələrini təkmilləşdirmək üçün vacibdir. Bu, mədəniyyətlərarası və şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin əsas rol oynadığı qloballaşma və rəqəmsal transformasiya kontekstində xüsusilə doğrudur. İki və ya daha çox iştirakçı arasında qarşılıqlı əlaqə olan dialoji diskurs ünsiyyətdə mühüm rol oynayır və müxtəlif kontekstlərdə bir çox faydalı cəhətlərə malikdir. Dialoji diskursun nə üçün faydalı olduğunu nəzərdən keçirək.

1. Təkmilləşdirilmiş qarşılıqlı anlaşma. Dialoji diskurs ünsiyyət iştirakçıları arasında daha yaxşı qarşılıqlı anlaşmaya kömək edir. Bu, fikir mübadiləsi aparmağa, mövqeləri dəqiqləşdirməyə və razılığa gəlməyə imkan verir. Təhsil mühitində müəllim və tələbələr arasında dialoq anlaşmazlıqları aydınlaşdırmağa və bilikləri dərinləşdirməyə kömək edir.

2. Tənqidi təfəkkürün inkişafı. Dialoqda iştirak tənqidi təfəkkürün inkişafına təkan verir, çünki bu, iştirakçılardan öz fikirlərini təhlil etməyi, qiymətləndirməyi və mübahisə etməyi tələb edir. Akademik debatda tələbələr analitik bacarıqlarını təkmilləşdirərək müxtəlif nəzəriyyə və yanaşmaları tənqidi qiymətləndirməyi öyrənirlər.

3. Münaqişənin azaldılması. Dialoji diskurs münaqişələrin həlli üçün effektiv vasitə kimi xidmət edə bilər. Problemlərin müzakirəsi və kompromislərin tapılması gərginliyi azaltmağa və münaqişənin kəskinləşməsinin qarşısını almağa kömək edir. Peşəkar mühitdə işçilər və rəhbərlik arasında açıq dialoq münaqişə vəziyyətlərinin həllinə və iş mühitinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.

4. Öyrənmə səmərəliliyinin artırılması. Tədris prosesində dialoji nitqi şagirdlərin təlimdə fəal iştirakını təşviq edir, onların materialı qavramasını təkmilləşdirir və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Seminarlar və müzakirə qrupları kimi interaktiv dərslərdə tələbələr suallar verə, öz fikirlərini bildirə və rəy ala bilərlər, bu da öyrənməni daha effektiv edir.

5. Sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsi. Dialoji diskurs sosial əlaqələri gücləndirməyə və şəxsiyyətlərarası bacarıqların inkişafına kömək edir. Bu, inam yaratmağa və daha dərin səviyyədə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa kömək edir. Ailə münasibətlərində ailə üzvləri arasında müntəzəm açıq dialoq problemləri həll etməyə, emosional əlaqələri qorumağa və qarşılıqlı anlaşmanı yaxşılaşdırmağa kömək edir.

6. Çeviklik və uyğunlaşma qabiliyyəti. Dialoji diskurs konteksti nəzərə almağa və situasiyadan və iştirakçıların ehtiyaclarından asılı olaraq, söhbətin istiqamətini dəyişməyə imkan verən çevik və uyğunlaşdırıcı ünsiyyət üsuludur. Biznesdə müştərilərlə dialoq şirkətlərə tələb dəyişikliklərinə uyğunlaşmağa, rəy əsasında məhsul və xidmətlərini təkmilləşdirməyə imkan verir.

7. Yenilik və yaradıcılığı dəstəkləməsi. Dialoji diskurs innovasiya və yaradıcı düşüncəni təşviq edən fikir mübadiləsinə və əməkdaşlığı təşviq edir. Innovativ layihələr üzərində işləyən komandalarda müntəzəm müzakirələr və beyin fırtınası yeni ideyalar yaratmağa və innovativ həllər tapmağa kömək edir.

8. Demokratik proseslərin gücləndirilməsi. Dialoji diskurs müxtəlif qruplara və fərdlərə öz fikirlərini bildirməyə və qərarların qəbulunda iştirak etməyə imkan verən demokratik proseslərin əsasını təşkil edir. İctimai məsləhətləşmələrdə və debatlarda vətəndaşlar və hakimiyyət orqanları arasında dialoq bütün tərəflərin maraqlarını nəzərə almağa və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

Nəticə. Dialoji diskurs qarşılıqlı anlaşmanın yaxşılaşdırılmasında, tənqidi təfəkkürün inkişafında, münaqişələrin həllində, təlimin effektivliyinin artırılmasında, sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsində, innovasiyaların və demokratik proseslərin dəstəklənməsində əsas rol oynayır. Onun çevikliyi və uyğunlaşması onu təhsil və biznesdən tutmuş siyasətə və ailə münasibətlərinə qədər insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində əvəzolunmaz alətə çevirir.

İstifadə edilmiş dəbiyyat

1. Бондаренко Н.А., Демьянова И. О. Понятие коммуникаций и их классификация. «Ученые заметки ТОГУ» Том 7, № 4, 2016, с. 384-388
2. Быков А.Ю. Что такое коммуникация. Известия УрГУ, 2006, № 40, с. 86-97.
3. Голоднов А.В. Риторический метадискурс как интегративный тип дискурса // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена. 2009. № 104. с. 77-86
4. Гущева О.И. Идентичности Светланы Алексиевич // In Honorem. Сб. ст. к 90-летию А.Е.Супруна / под ред. Е.Н.Руденко, А.А.Кожинной. Минск: РИВШ, 2018. с. 51-62
5. Касумова М.Ю. Дискурс как объект междисциплинарного исследования // Язык. Текст. Дискурс. Ставрополь; Пятигорск: СГПИ; ПГЛУ, 2009. с. 81-86.
6. Маркетинговые коммуникации: учебник сост. Н.М.Герасименко, С.Е.Гочачко, А.Н.Король, О.Ф.Беленко, С.А.Пиханова, С.Н.Басова, О.Ю.Митрофанова. Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2010.
7. Милосердова, Е.В. Прагматика речевого общения: учеб. пособие / Е.В.Милосердова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. ун-та им. Г.Р.Державина, 2001а. – 122 с.
8. Фуко М. Археология знания. Киев: НикаЦентр, 2008. 554 с.
9. Т.А.Шиян. Дискурс как система коммуникации. Порядки дискурса в философии и культуре. Алешинские чтения. Материалы всероссийской научной конференции с международным участием. Москва, 10-12 декабря 2020.
10. Dijk, T.A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse / T.A. van Dijk. – The Hague: Mouton, 1981. – 331p.

Açar sözlər: diskurs, ünsiyyət, nitq, mədəniyyət, inkişaf

Ключевые слова: дискурс, общение, речь, культура, развитие

Keywords: discourse, communication, speech, culture, development

Xülasə

Tədqiqat predmeti kimi ünsiyyət yalnız onun ontoloji xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı deyil, həm də bilavasitə fəaliyyət kontekstinin - insan və mədəniyyət dünyasının öyrənilməsi ilə daha spesifik status alır. Bu kontekst bilavasitə, empirik olaraq ünsiyyətin mövcudluğuna dəlalət edir. Ünsiyyət bioloji və sosial həyatın təbii əhəngdar inkişafı üçün zəruridir, o, bütün sahələrdə proseslərin özünü tənzimləmə üsulu olduğundan diskurs və ünsiyyətin qarşılıqlı təsiri məsələləri aktuallıq kəsb edir. Məqalədə diskurs və ünsiyyət, onların bir-birinə təsiri və əlaqəsi məsələləri araşdırılır. Bundan əlavə, diskursun ünsiyyətə qarşı təsirinin əhəmiyyəti vurğulanır. Məqalənin məqsədi diskurs və ünsiyyət arasındakı təsiri araşdırmaqdır.

Дискурс и коммуникация: влияние коммуникации на дискурс

Резюме

Коммуникация как предмет исследования связана не только с определением ее онтологических характеристик, но и приобретает более конкретный статус за счет изучения контекста ее деятельности - человеческого и культурного мира. Этот контекст прямо, эмпирически свидетельствует о существовании коммуникации. Общение необходимо для естественного гармоничного развития биологической и социальной жизни, поскольку оно является способом саморегуляции процессов во всех сферах, становятся актуальными вопросы взаимодействия дискурса и общения. В статье рассматриваются вопросы дискурса и коммуникации, их влияние и связь друг с другом. Кроме того, подчеркивается важность влияния дискурса на общение. Цель статьи - исследовать влияние между дискурсом и общением.

Discourse and communication: the impact of communication on discourse

Summary

Communication as a research subject is not only related to the determination of its ontological characteristics, but also acquires a more specific status by studying the context of its activity - the human and cultural world. This context directly, empirically testifies to the existence of communication. Communication is necessary for the natural harmonious development of biological and social life, since it is a method of self-regulation of processes in all areas, the issues of the interaction of discourse and communication become relevant. The article examines the issues of discourse and communication, their influence and connection with each other. In addition, the importance of the effect of discourse on communication is emphasized. The purpose of the article is to investigate the influence between discourse and communication.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova